

УДК 111.62:[316.612:159.923]:005.334

Степанов А. О.,

викладач кафедри філософії та економіки,
Львівський національний медичний університет
ім. Данила Галицького (Україна, Львів),
aostepanov@yahoo.com

Криза як полісмысловий феномен

Предметом дослідження статті є розгляд кризи як багатоаспектного поняття. Проаналізовано сучасні підходи до визначення сутності кризи. Розкрито варіативність трактування феномену кризи у сучасному науковому дискурсі. З'ясовано, що сучасний підхід до осмислення кризи вимагає розуміння її як короткочасного переломного періоду у природному процесі розвитку, що здатний дати вирішення складної ситуації, розв'язання серйозних проблем і стати вихідною точкою принципово нового етапу існування й розвитку системи, в рамках якої мала місце криза. Встановлено, що вихід із ситуації кризи полягає, передусім, не в руйнуванні «старого світу», а в самозміні, самовдосконаленні особистості, наповненні новим ціннісним змістом старих форм соціальної діяльності.

Ключові слова: людина, культура, криза, поворот, регресія, асиметрія, дисгармонія.

Сучасний світ є епохою глобальних трансформацій. Глобалізаційні незворотні процеси впливають на усі сфери суспільного життя. Характерною для нашого світу є транзитивність як стан переходу від старого до нового. Цьому стану властиві кризові явища, які носять всеосяжний характер. Людство зіштовхується із неймовірним масивом проблем, ключем розв'язання яких повинна стати розробка нової моделі. Безумовно, феномен кризи є складною комплексною проблемою, що вимагає залучення широкого кола вчених у багатьох галузях науки. Дослідження феномену кризи, пізнання особистості, що перебуває в ситуації кризи, аналіз факторів, що сприяють саморозвитку та особистісному зростанню, створює можливість інтеграційного погляду на особистість.

Незважаючи на підвищений інтерес науковців до обраної проблематики, дослідження кризи як складного багатовимірної феномену не втрачає актуальності. В останні роки гостро постає потреба у комплексному аналізі кризи як негативному явищі, яке зумовлено впливом зовнішніх або внутрішніх чинників, що призводять до відхилення від рівноважного стану, яке досягло крайньої точки рівноважної зони.

Метою статті є багатовекторний підхід до розкриття змісту поняття «криза».

Найбільш раннє вживання поняття криза зустрічається в медицині ще в IV ст. до н.е., у часи Гіппократа. Під кризою розуміли тоді вирішальну фазу розвитку хвороби. Варто відзначити, що мова йде про кризу тоді, коли хвороба посилює інтенсивність або переходить в іншу хворобу, або взагалі закінчується смертю.

Існують різні підходи до визначення поняття «криза». У цьому контексті нами застосовується міждисциплінарний підхід щодо розкриття сутності кризи. Криза (від грецьк. *crisis* – рішення, поворотний пункт) – суд, розбір, судовий розгляд, а також вирок, судові рішення [1]. З цього слідує, що кризову ситуацію можна протрактувати як ситуацію, яка потребує розгляду і винесення рішення щодо важливого, невідкладного питання. У філософській літературі такі ситуації називають «межовими», «екзистенціальними», «проблемними», «конфліктними», але, перш за все, їх іменують «кризовими», враховуючи етимологічні витоки

поняття «криза». Саме кризова ситуація допомагає людині зрозуміти свій життєвий задум, дає можливість побачити, пережити власне минуле, теперішнє й майбутнє водночас, усвідомити їхній нерозривний зв'язок, взаємообумовленість.

Відстежимо ті чи інші дефініції, які приводяться в науково-довідниковій літературі щодо поняття «криза». Н. Лапін пропонує наступну дефініцію: «У найзагальнішому вигляді криза є порушення колишньої рівноваги і в той же час перехід до нової рівноваги» [2]. Філософ відзначає, що кризи бувають часткові й загальні. Серед загальних криз найбільш універсальний характер має соціокультурна криза, яка охоплює як сукупність соціальних відносин, так й культуру, а також їх взаємодію. Соціокультурна криза свідчить про вичерпання можливостей саморозвитку суспільства у даній його якості. Суспільство, яке переживає патологічну кризу, може бути кваліфіковане як кризове суспільство. Цей стан суспільства характеризується унікальним поєднанням параметрів соціального та культурного розвитку, що торкається таких сфер соціального життя як політична, економічна, виробнича, власне соціальна (дезінтеграція соціальних груп, інститутів, втрата ідентифікації особистості з колишніми структурами, цінностями, нормами), і культурне життя – духовно-моральне, трудове, етнічне, екологічне.

Перейдемо до розгляду кризи у психологічному контексті на прикладі вікової кризи. Криза вікова – сукупність перехідних станів від одного вікового періоду до іншого [3, с. 182]. Саме поняття «криза» характеризує стан, породжений проблемою, яка постала перед індивідом, і якої він не може розв'язати за короткий час і звичним способом [4, с. 156]. У цьому контексті український філософ і психолог Л. Сохань зазначає: «Кризи життя – це піки оновлення внутрішнього світу людини, що «знімають» кожну сформовану її якість» [5, с. 162]. На думку психологів В. Нуркової і К. Василевської, ситуації стають кризовими через те, що представлені у житті індивіда на основі п'яти факторів: 1) фактор ймовірного прогнозування – виходячи з аналізу свого минулого досвіду, людина оцінює ймовірність настання цієї події як нульову або мінімальну; 2) вітальний фактор, який виражається в суб'єктивному відчутті неможливості жити, існувати у нав'язаній ситуації, людині здається, що вона не витримає цих умов, не зможе з ними змиритися; 3) когнітивний фактор, тобто відсутність необхідних знань, умінь і навичок для життя в даній ситуації, неможливість застосовувати існуючі когнітивні схеми; 4) поведінковий фактор, тобто відсутність сформованих моделей поведінки; 5) екзистенційний фактор або відчуття смисловтрати, «екзистенційного вакууму». З точки зору згаданих авторів, на більш високому рівні узагальнення ці ситуації поєднує, перш за все, симптоматика деформації часової перспективи особистості, коли майбутнє втрачає свою позитивну валентність, теперішнє хаотичне, а минуле перестає бути ресурсом для продуктивної життєтворчості [6]. У цьому контексті має місце загроза нівеляції позитивних життєвих орієнтирів, людських цінностей та ідеалів, людина не відчуває твердого ґрунту при формуванні життєвої позиції, соціально і морально дезорієнтована.

Перші розробки теорії кризи можна зустріти у працях Е. Ліндемана [7]. Серед ідейних витоків цієї

теорії називають теорії еволюції та її додаток до проблем загальної та індивідуальної адаптації; теорії досягнення й росту людської мотивації; підхід до людського розвитку з точки зору життєвих циклів та інтерес до подолання екстремальних ситуацій; теорію психоаналізу (такі його поняття як психічна рівновага і психологічний захист); теорію ролей тощо.

Прикметні риси теорії криз, згідно Дж. Якобсону, полягають у наступному: 1) теорія криз стосується головним чином індивіда, хоч деякі її поняття використовуються до малих і великих груп; 2) теорія криз вказує не лише на можливі патологічні наслідки кризи, але й можливості росту і розвитку особистості [8].

На основі принципів системного підходу виділяються загальні характеристики кризи, властиві різним системам, у тому числі, соціальним та соціально-психологічним. Можливість виокремлення загальних характеристик визначається тим, що криза являється загальнонауковим поняттям і використовується для характеристики об'єктів різної природи. Американський психолог Г. Шихі виокремлює наступні ознаки кризи: 1) утворення ситуації, за якої величезне значення відіграє невідкладність, терміновість дій; 2) наявність загрози цілям і цінностям; 3) наявність наслідків, які носять важкий характер для майбутнього залучених у ньому учасників; 4) наявність подій, які створюють нові умови для досягнення успіху; 5) привнесення невизначеності в оцінку ситуації і в розробку необхідних альтернатив для подолання кризи; 6) зниження контролю над подіями та їх впливом; 7) зниження часу на реакцію до мінімуму; 8) недостатність інформації, що є у розпорядженні учасників; 9) зміна стосунків між учасниками; 10) підвищення напруги, особливо в політичних кризах, які зачіпають нації [9, с. 22].

Попри існує варіативне смислове навантаження поняття «криза», можна виокремити спільну сутнісну ознаку, яка має місце в описах феномену кризи у більшості авторів. Л. Виготський у своїй праці «Проблема віку» розглядає проблему розвитку особистості і вікових криз: «Криза, перш за все, є переломним моментом, який виражається в тому, що від одного способу переживання середовища дитина переходить до іншого» [10, с. 383].

Е. Еріксон визначає кризу як «критичний момент, після якого розвиток поверне в той або інший бік, використовуючи можливості зростання, здібності до одужання та подальшої диференціації» [11, с. 25]. Психолог також зазначав, що слово криза більше не викликає в уявленні неминучої катастрофи [11]. Подібну дефініцію кризи знаходимо в Дж. Каплана: «Криза – це потенційний поворотний пункт. Він являє собою не лише небезпеку, але й можливість. Зміни можуть бути і до гіршого, і до кращого. Деякі люди виходять з кризи або серії криз з психічними розладами, які є більш або менш стабільними нездоровими вирішеннями життєвих труднощів. Інші виходять з кризи емоційно більш зрілими...» [12, с. 525]. Ф. Василюк розуміє кризу як «кризу життя, критичний момент і поворотний пункт життєвої дороги» [13, с. 47]. Психолог визначає критичну ситуацію як «ситуацію неможливості, в якій суб'єкт зіштовхується з неможливістю реалізації внутрішніх необхідностей свого життя» [13, с. 10]. У залежності від того, що саме переживається як неможливість (наприклад, неможливість досягнення

цілі або неможливість реалізації життя як цілого, життєвого задуму), Василюк виділяє чотири критичні ситуації: стрес, фрустрацію, конфлікт і кризу. Б. Хасан також акцентує увагу на розходженні вимог ситуації та можливостей людини, розуміючи кризу як «фіксовану в переживанні та дії невідповідність або недостатність наявного ресурсу для нової ситуації» [14, с. 71].

Дотепер доволі поширеною залишається думка про те, що криз краще уникати або ставитись до них як до «неминучого зла». Такий підхід практично унеможливує розуміння ролі вікової та життєвої кризи у розвитку особистості. К. Поліванова тонко зауважує, що «прогресивний розвиток особистості в періоди криз немовби гасне, тим самим показуючи зовнішній, поверхневий характер зупинки, за нею ховаються глибинні процеси, без яких немислиме просування» [15, с. 26].

У контексті розкриття природи кризи дослідимо ідею про те, що деякі драматичні переживання та незвичні стани розуму, які традиційна психіатрія діагностує як психічні захворювання, насправді є кризами трансформації особистості або духовними кризами. Дослідження було проведено групою авторів у праці С. і Х. Гроф «Духовна криза: Розуміння еволюційної кризи» [16]. Розуміння подібних станів розуму кризь призму стандартів психіатричної рутини позбавляє можливості розкрити їх позитивний потенціал. Йдеться про те, що згадані незвичні стани розуму можуть виконувати функцію зцілення, можуть справити благотворний вплив на людей, котрі пережили їх. Позитивний потенціал подібних станів виражений в понятті «духовна криза», що побудоване на грі слів, значення яких передбачає і кризу, і можливість підняття на новий рівень свідомості, можливість духовного виходу. Вихід людини із ситуації кризи знаменується появою нової якості. Одним із способів її досягнення є переосмислене ставлення до деяких драматичних переживань та незвичних станів розуму, позиціонування їх такими, що в змозі дати практичну допомогу тим людям, котрі переживають духовну кризу, ба більше, перетворити кризу в можливість для зростання особистості.

Для ґрунтовного розгляду специфіки й особливостей духовної кризи проаналізуємо працю С. і К. Гроф «Духовна криза: Розуміння еволюційної кризи». У даному творі автори пропонують ідею, яка показує те, що багато епізодів незвичного стану розуму, навіть таких, які можна назвати драматичними і такими, що досягають психічно хворобливих пропорцій, не обов'язково являються симптомами хвороби у медичному сенсі: «Ми бачимо у таких станах кризу еволюції або духовну кризу, і це можна порівняти із станами, описаними в різних містичних вченнях світу» [16, с. 14]. У цьому контексті слід зазначити, що будь-яка духовна криза у термінології С. і К. Гроф може бути наповнена різними переживаннями, які вони розділяють на три основні категорії: 1) біографічна категорія – переживання травматичних подій, тісно пов'язаних з історією життя індивіда; 2) перинатальна – переживання, звернені до теми вмирання і вторинного народження; 3) трансперсональна – переживання, які виходять за межі життєвого досвіду звичайної людини, так як у них беруть участь образи й мотиви, джерела яких знаходяться поза особистою історією індивіда.

С. і К. Гроф називають причину того, чому безпосередній духовний досвід реальності тлумачиться як «психоз» – прояв психічного захворювання. На їхню думку, прийняті в світі погляди, створені традиційною західною наукою і домінуючими напрямками нашої культури, у найбільш непримиренній формі несумісні з будь-яким уявленням про духовність: «У суспільстві, де реальне лише осягнуте, вимірне й матеріальне, усі види релігійної й містичної активності вважаються відображенням невігластва, забобонів, ірраціональності чи емоційної незрілості» [16, с. 14].

С. і К. Гроф критично оцінюють можливості сучасної психіатрії, яка бачить в психотичних явищах і поведінці наслідок фізичного або фізіологічного змісту, у той час як глибинні психології (спираються на теорії й психотерапевтичні стратегії із ранніх праць З. Фрейда) намагаються знайти причини психічних проблем у подіях та обставинах життя пацієнта, зосереджуючи, як правило, особливу увагу на дитинстві. Першовідкривачі трансперсональної психології відзначають, що прояв еволюційної кризи дуже індивідуальний, двох однакових духовних криз не існує. С. і К. Гроф переконані, що можна й корисно дати визначення деяким основним формам духовної кризи. Виділимо деякі з них: 1) шаманська криза; 2) пробудження Кундаліні; 3) епізоди свідомості, яка об'єднує, або «пик переживань»; 4) психологічне відродження через повернення до центру; 5) криза психічних відкриттів; 6) перенесення в минуле життя; 7) зв'язок з духовними пастирями і «передача звістки»; 8) передсмертні переживання; 9) досвід близьких зустрічей з НЛЮ; 10) стан одержимості [16, с. 26].

Заслуга С. і К. Гроф насамперед полягає в тому, що вони зробили спробу зрозуміти і класифікувати трансформуючі кризи. Мета, яку ставили перед собою вчені, – допомогти людям, котрі переживають духовну кризу, і дати імпульс для подальших досліджень у цьому напрямку.

Цікавим видається звернутися до праці відомого німецького фахівця в галузі натуропатії (натуральної медицини) Р. Дальке «Криза як шанс почати жити краще» [17]. Автором запропоновано наступний підхід до розкриття сутності кризи: «Сприймаючи «кризу» як дещо негативне, ми втрачаємо можливість побачити прихований потенціал кризової ситуації» [17, с. 2]. Будь-яку кризу можна усвідомлено приймати або, натомість, ігнорувати. Найголовнішим є те, чи виявиться криза для людини небезпекою, чи шансом. Таке рішення визначає й будь-яку картину хвороби. Сприймаючи хворобу як послання, людина перетворює її в шанс. Змагаючись з хворобою, людина здобуває небезпечного ворога. Навіть сама поява хвороби проходить шлях прийняття рішення. Якщо проблема не сприймається усвідомлено, енергія відходить в область несвідомого, а потім матеріалізується у вигляді хвороби. Навіть якщо ми не зафіксували в свідомості прийняте рішення, воно все одно було [17].

Розглядаючи кризу в політичному контексті, доцільно навести таке визначення: «Криза – тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів, інститутів, структурних частин політичної системи. Криза політична – значне поглиблення і загострення політичних конфліктів у суспільстві, що набувають системного характеру. Може завершитися дестабілізацією самої системи, її руйнацією, однак,

може привести й до модернізації, оновлення системи» [18, с. 212].

Соціальні науки (соціологія, соціальна філософія) розрізняють стабільний і кризовий стан суспільства. Перший означає порядок, що стійко відтворюється. Другий слугує способом руху соціальної системи від колишнього стану, через дезінтеграцію і конфлікт, до нового стану. У процесі своєї еволюції будь-яке суспільство неодноразово проходить динамічний цикл «стабільність–криза–нова стабільність». У цьому контексті нами пропонується наступна дефініція поняття кризи: «Криза соціальна – найгостріша форма прояву соціальних суперечностей, пов'язана з порушенням соціальної стабільності» [19, с. 97].

Сьогодні в суспільних науках криза розглядається як один із перехідних процесів у соціальних системах. Криза настає, якщо її зміни настільки значимі, що засадничі параметри набувають порогових, критичних значень. Міра організованості системи різко знижується, і вірогідність повернення до колишнього стабільного стану невелика [20, с. 187].

Дослідники відзначають, що в умовах кризового стану системи значно знижується ступінь передбачуваності поведінки соціуму. Для піку кризи характерні розпад суспільства на безліч його індивідуальних елементів і у той же час поява великої кількості нових дрібних утворень – національно-етнічних, релігійних, ставово-корпоративних груп. Стає помітною поява у системі великих мас людей, які випадають з активного суспільного життя [21].

Соціальні кризи неминуче провокують сплеск і загострення кризової свідомості. Розуміння особливостей кризової свідомості, її еволюції, причин, які викликають загострення кризової свідомості в ті чи інші періоди людської історії, потребує вивчення феномену кризової свідомості в контексті соціальної свідомості в цілому. Зупинимось детальніше на явищі кризової свідомості. У цьому контексті варто зазначити, що на протигагу кризової свідомості як типу соціальної свідомості, дослідники виділяють та вивчають стабілізаційну свідомість – тип свідомості, що відрізняється прагненням до зміцнення основ культури та соціального порядку сучасного західного суспільства. Стабілізаційна свідомість тісно пов'язана з вірою в розум і відповідно з тією чи іншою формою раціоналізму та сцієнтизму, характеризуючи еволюцію суспільної свідомості Заходу у ХХ ст. [22, с. 329–330].

Кризову і стабілізаційну свідомість можна розглядати як «два полюси» сучасної соціальної ситуації та соціальної свідомості, яка її супроводжує. Розуміння розвитку кризової свідомості вимагає неминучого співставлення як з подіями, що відбуваються в суспільстві, так й із змінами, які зазнавала в цей період стабілізаційна свідомість [23, с. 11]. Кризова свідомість породжує розгубленість (деструктивний елемент) і віру в порятунок (конструктивний елемент), причому локалізація тривоги може бути як у минулому, так й у майбутньому.

Для кризової свідомості характерна розгубленість, нестійкість орієнтації, відчуття втрати опори; вона погано керована, панічна, схильна до агресії. Кризова свідомість є абсолютно неідеологічною, адже вона не має теорії та програмних передумов, вона не здатна

конструювати майбутнє. Через обмеженість уявлень про майбутнє вона не здатна проектувати життєву стратегію в далеке майбутнє [24].

У цілому, апіорі можна окреслити декілька варіантів виходу з кризи: 1) не дивлячись на спротив тих, хто вважає рух старим шляхом, соціальним самогубством, все ж таки перемагає традиційне визначення ситуації; 2) нездатність навіть із залученням радикальних підходів вирішити соціальні проблеми, тому їхнє розв'язання переноситься на майбутнє; 3) з'являється нова концепція соціально-політичного розвитку (приміром, постмодернізація) і розгортається боротьба за її ухвалення [24].

Отож, резюмуючи багатоманітність підходів у визначенні кризи, можна виділити їх спільну ідею: криза – це період, що важко переживається, після якого, а можливо, завдяки якому у житті людини настають певні зміни. У цьому контексті слід говорити про феноменологію кризи, її емоційний аспект, а також про подальші зміни у житті людини і про те, в який саме спосіб вони пов'язані з кризою, тобто про еволюційний смисл кризи. Аналіз смислової полізмістовності феномену кризи добре відображає її різні результати: криза може як загальмувати загальний хід розвитку, так й привести до значного зростання, прогресу у розвитку. Таким чином, криза тісно пов'язана з розвитком особистості. Понині поняття життєвої кризи викликає в свідомості людей страх, носить негативний відтінок. Однак еволюційний сенс кризи полягає у боротьбі із застарілими продуктами розвитку, які перешкоджають подальшому прогресу життя.

Список використаних джерел

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. – Москва: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 732 с.
2. Лапин Н. И. Тяжкие годы России (перелом истории, кризис, ценности, перспективы) // Мир России. – 1992. – №1. – С.10–11.
3. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. – Київ: Академвидав, 2006. – 424 с.
4. Основы практической психологии / В. Панок, Т. Титаренко та ін. – Київ: Либідь, 2003. – 536 с.
5. Жизненный путь личности: Вопросы теории и методологии социально-психологических исследований / Отв. ред. Л. В. Сохань. – Киев: Наукова думка, 1987. – 277 с.
6. Нуркова В. В., Василевская К. Н. Автобиографическая память в трудной жизненной ситуации: новые феномены // Вопросы психологии. – 2003. – №5. – С.93–102.
7. Линдеман Э. Клиника острого горя // Психология эмоций. Тексты. – Москва: Изд. Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
8. Yacobson G. Programs and techniques of crises intervention // American handbook of psychiatry. – New York: Arieti, 1974. – 825 p.
9. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста. – Санкт-Петербург: Ювента, 1999. – 436 с.
10. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.4. Проблема возраста. – Москва: Педагогика, 1984. – 432 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Москва: Прогресс, 1996. – 344 с.
12. Caplan G. Emotional crises // The encyclopedia of mental health. – New York: Franklin Watts, 1963. – P.521–532.
13. Василюк Ф. Е. Психология переживания. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
14. Хасан Б. И., Сергоманов П. А. Разрешение конфликтов и ведение переговоров: Учеб. пособие. – Красноярск; Москва, 2001. – 236 с.
15. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов. – Москва: Академия, 2000. – 184 с.
16. Гроф С. Духовный кризис. Статьи и исследования. – Москва: МТМ, 1995. – 256 с.
17. Дальке Р. Кризис как шанс начать жить лучше. – Санкт-Петербург: Вест, 2006. – 256 с.
18. Политична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / За ред. Б. Кухти. – Львів: Кальварія, 2003. – 500 с.
19. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. – 256 с.
20. Плотинский Ю. М. Теоретическая и эмпирическая модели социальных процессов. – Москва: Логос, 1998. – 280 с.
21. Кутрона К. И. Поступление в колледж: одиночество и процесс социальной адаптации / К. И. Кутрона. – Москва: Прогресс, 1989. – С.384–410.
22. Современная западная социология: Словарь. Сост. Давыдов Ю. Н., Ковалева М. С., Филиппов А. Ф. – Москва: Политиздат, 1990. – 432 с.
23. Сидорина Т. Ю. Философия кризиса: Учебное пособие / Т. Ю. Сидорина. – Москва: Флинта: Наука, 2003. – 456 с.
24. Подольська Є. А. Кризова свідомість: категоріальний аналіз та проблемне поле // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 844'2009. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип.23. – С.28–31.

References

1. Vejsman A. D. Grechesko-russkij slovar'. – Moskva: Greko-latinskij kabinet Yu. A. Shichalina, 1991. – 732 s.
2. Lapin N. I. Tyazhkie gody Rossii (perelom istorii, krizis, cennosti, perspektivy) // Mir Rossii. – 1992. – №1. – S.10–11.
3. Stepanov O. M. Psihologichna entsyklopediia. – Kyiv: Akademydav, 2006. – 424 s.
4. Osnovy praktichnoi psyhologii / V. Panok, T. Tytarenko ta in. – Kyiv: Lybid', 2003. – 536 s.
5. Zhiznennyj put' lichnosti: Voprosy teorii i metodologii social'no-psihologicheskikh issledovanij / Отв. ред. Л. В. Сохань. – Киев: Naukova dumka, 1987. – 277 s.
6. Nurkova V. V., Vasilevskaya K. N. Avtobiograficheskaya pamyat' v trudnoj zhiznenoj situacii: novye fenomeny // Voprosy psihologii. – 2003. – №5. – S.93–102.
7. Lindeman E. Klinika ostrogo gorya // Psihologiya ehmozij. Teksty. – Moskva: Izd. Mosk. un-ta, 1984. – 288 s.
8. Yacobson G. Programs and techniques of crises intervention // American handbook of psychiatry. – New York: Arieti, 1974. – 825 p.
9. Shih G. Vozrastnye krizisy. Stupeni lichnostnogo rosta. – Sankt-Peterburg: Yuventa, 1999. – 436 s.
10. Vygot'skij L. S. Sbranie sochinenij: V 6-ti t. T.4. Problema vozrasta. – Moskva: Pedagogika, 1984. – 432 s.
11. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis. – Moskva: Progress, 1996. – 344 s.
12. Caplan G. Emotional crises // The encyclopedia of mental health. – New York: Franklin Watts, 1963. – P.521–532.
13. Vasilyuk F. E. Psihologiya perezhivaniya. – Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 200 s.
14. Hasan B. I., Sergomanov P. A. Razreshenie konfliktov i vedenie peregovorov: Ucheb. posobie. – Krasnoyarsk; Moskva, 2001. – 236 s.
15. Polivanova K. N. Psihologiya vozrastnykh krizisov. – Moskva: Akademiya, 2000. – 184 s.
16. Grof S. Duhovnyj krizis. Stat'i i issledovaniya. – Moskva: MТM, 1995. – 256 s.
17. Dal'ke R. Krizis kak shans nachat' zhit' luchshe. – Sankt-Peterburg: Ves', 2006. – 256 s.
18. Politychna nauka. Slovyk: kategorii, poniatia i terminy / Za red. B. Kuhty. – L'viv: Kal'variia, 2003. – 500 s.
19. Semygina T. V. Slovyk iz social'noi polityki. – Kyiv: Kyievo-Mogylians'ka akademiia, 2005. – 256 s.
20. Plotinskij Yu. M. Teoreticheskaya i ehmpiricheskaya modeli social'nyh processov. – Moskva: Logos, 1998. – 280 s.
21. Kutrona K. I. Postuplenie v kolledzh: odinochestvo i process social'noj adaptacii / K. I. Kutrona. – Moskva: Progress, 1989. – S.384–410.
22. Sovremennaya zapadnaya sociologiya: Slovar'. Sost. Davydov Yu. N., Kovaleva M. S., Filippov A. F. – Moskva: Politizdat, 1990. – 432 s.
23. Sidorina T. Yu. Filosofiya krizisa: Uchebnoe posobie / T. Yu. Sidorina. – Moskva: Flinta: Nauka, 2003. – 456 s.
24. Podols'ka Ye. A. Kryzova svidomist': kategorial'nyi analiz ta problemne pole // Visnyk Harkivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina 844'2009. Sotciologichni doslidzhennia sучasного suspil'stva: metodologiya, teoriia, metody. – Vyp.23. – S.28–31.

Stepanov A. O., lecturer of the Department of Philosophy and Economics, Danylo Halytsky Lviv National Medical University (Ukraine, Lviv), aostepanov@yahoo.com

Crisis as apolysemantic phenomenon

The subject of the study is there search of the crisis as a multifaceted concept. The modern approaches to the determining the essence of the crisis are analyzed. The variation of the interpretation of the phenomenon of crisis in the modern scientific discourse is revealed. It is suggested that the modern approach to understanding the crisis requires the understanding of it as a short-term turning point in the natural process of the development that can solve a challenging situation, tackle serious problems and become the starting point for a fundamentally new phase of theexistence and development of a system within the crisis occurred. It is established that the solution to the crisis situation is, foremost not in the destruction of the «old world», but in a self-change, self-improvement of a person, by filling the old forms of social activity with a new value content.

Keywords: a man, culture, crisis, turn, regression, asymmetry, disharmony.

* * *

02.41 – Социальная философия
УДК 316.33

Фарзалиев З. И.,
начальник управления по связям с
общественностью и популяризации науки,
Национальная Академия Наук Азербайджана
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.ru

Философия культуры войны и мира

Осуществлен сопоставительный философский анализ культуры войны и культуры мира. Отмечается, что культура войны и культура мира порождают два типа коммуникации: монолог и диалог. Так как, культуру войны следует рассматривать таким типом коммуникации, которая преследует реализацию исключительно собственных интересов, прибегая при этом к любым, в том числе насильственным методам. Так же, подчеркивается, что в противоположность культуре войны, культура мира пытается посредством диалога выявить и учесть интересы всех сторон, избегая методов насилия. Автор приходит к такому выводу, культуру войны можно считать монистическим типом коммуникации, а культуру мира – плюралистическим.

Ключевые слова: культура войны, культура мира, монолог, диалог, религия, этно-конфессиональные взаимоотношения.

(статья друкується мовою оригіналу)

Культура является наиболее сложным и многозначным концептом современной философии, в исследовании которой используются самые разнообразные подходы. В рамках представленной статьи, исходя из принятого за основу системообразующего начала, мы делим ее на культуру войны и культуру мира. Эти два типа культуры несоизмеримы как по длительности их гегемонии, так и по роли в процессах исторического развития человечества и соответствующих ему цивилизаций. Культура войны существовала всю историю человечества и в настоящее время продолжает если и не де-юре, то де-факто (если и не на словах, то на деле) оставаться главной линией культурных коммуникаций между различными по интересам субъектами. Достаточно вспомнить типологию С. Хантингтона, предложенную после крушения блокового противостояния двухполярного мира, чтобы убедиться в исключительной живучести культуры войны. Меняются субъекты противостояния исторического процесса, но остаются неизменными технологии, язык и культура войны. Теперь уже этно-конфессиональный компонент вводится С. Хантингтоном в качестве основного противоречия нашего времени, сталкивающего цивилизации в новой войне культур.

Как отмечает Л. Г. Ларкин: «Первые попытки изучить и оценить научные интерпретации войны, рассматривали ее как естественное средство обновления и преобразования мира. Такое ракурс анализа стал частью культурной традиции, в которой сформировалось понимание абсолютного взаимодействия и взаимодополнения культуры и войны как двух амбивалентных явлений, последовательно сменяющих друг друга, или существующих вместе, в зависимости от характера военных действий (тотальных, локальных и др.)» [7].

Культура мира, хотя и спорадически проявлялась в различные периоды исторического развития, только во второй половине XX-го века приобрела концептуальный характер и стала объектом пристального философского и гуманитарного анализа. При этом становление элементов культуры мира в сознании людей не является (обратим на этот факт внимание) результатом осознанного выбора, это скорее принудительная, вынужденная форма самозащиты и выживания в условиях постоянно прогрессирующего развития оружия массового уничтожения и критического обострения экологических проблем, как социального, так и глобального плана.

В этих условиях не приходится говорить о спонтанной, органической, поэтапной победе культуры мира над культурой войны. Напротив, мы видим, как рецидивы культуры войны все чаще в последнее время торжествуют победу над культурой мира, у которой появился новый могущественный враг – международный и локальный терроризм. Не удивительно, что число жертв войн XX века превышает потери во всех войнах с зарождения цивилизации до 1900 года.

Вместо формирования общечеловеческой культуры, важнейшим элементом которой должна стать культура мира, мы свидетели гегемонии культуры войны, ставшей формой массовой культуры, поскольку перманентно растет число людей точнее, народов вовлекаемых в пространство военного мышления и действия. Сложившая ситуация диктует необходимость, как исследования структуры двух типов культуры, так и выявления действенных социальных технологий преодоления культуры войны. Кроме того, она требует анализа исторических типов поведения этно-конфессиональных групп в условиях войны и мира.

Прежде всего, отметим, что культура войны и культура мира порождают два типа коммуникации – монолог и диалог соответственно. Поэтому культуру войны следует рассматривать таким типом коммуникации, которая преследует реализацию исключительно собственных интересов, прибегая при этом к любым, в том числе насильственным методам.

В противоположность ей, культура мира пытается посредством диалога выявить и учесть интересы всех сторон, избегая методы насилия. В случае, когда число сторон диалога более двух, и они пытаются выстроить коммуникацию на основе культуры мира, мы имеем дело с новым типом взаимодействия – полилогом. Обратим внимание на тот важный факт, что культура войны может создавать лишь один тип коммуникации – монолог, в то время как культура мира – множество таких типов. Поэтому можно считать культуру войны монистическим типом коммуникации, а культуру мира – плюралистическим.